

УДК 159.953:1

Б 61

Тетяна БІЛЕНКО

ПАМ'ЯТЬ У КОНТЕКСТІ ХРОНОТОПУ

Як завтра наш світ упаде, мов Содом і Гоморра,
То власне тому, що над міру винищував кіл

Оксана Забужко

Аргументується теза про діалектичний процес функціонування людської пам'яті в її часопросторовій матеріальній та духовній явленості – в культурі, оскільки вона ніколи не може бути закам'янілою, попри реальність речовинної кам'янілості довкілля.

Ключові слова: *хронотоп, пам'ять, духовна пам'ять, речовинний вияв пам'яті, культура, пам'ять і споживацтво.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема не розглядалася в даному контексті, оскільки міститься на перетині осмислення духовної і матеріальної спадщини у специфіці просторово-часової явленості, тобто хронотопу. Все, що дісталось сучасним поколінням від попередніх, позначилося на нинішній дійсності, хоч не завжди усвідомлюється сучасниками. Це тому, що в житті суспільства переплітаються чинники раціональні та ірраціональні, усвідомлення і осмислення об'єктивних та суб'єктивних реалій не завжди підлягає раціональній класифікації. Пам'ять можна досліджувати і визначати по-різному, є незліченна кількість її дефініцій, адже пам'ять вивчають різні науки, зокрема психологія, філософія, історія, культурологія та ін. Гадаю, спільним для них є констатація збереження у свідомості і діях нащадків того, що здобули попередні (і сучасні) покоління у своїй **духовній та**

© Біленко Тетяна, 2012

матеріальній явленості. Нащадки не все зберігають із надбаного предками, для того є різні причини, як об'єктивні, так і суб'єктивні.

Стаття написана в контексті планової наукової теми “Діалектика духовних процесів” кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного ДДПУ імені Івана Франка.

Інтелектуальне і душевне безкультур'я стало для нас тривозною реалією. Часто можна почути твердження (умисно пишу не “слова”, а саме “твердження”, бо йдеться про людину, яка вимовляє це з апломбом, мовби володіє такою інформацією, що здолає співрозмовника, наче козир у картах): “Достоевський сказав: якщо Бога нема, то все дозволено”. І очікує той мовець, що ніхто йому не заперечить, бо та “істина” відома лише йому. Одразу постає питання: які у нього підстави розраховувати на мовчання? На жаль, той мовець певен: його слухачі не читали Достоевського (як і він сам, але це він прагне приховати за нахабством і позірною “вченістю”). Придивімось до ситуації: мабуть, той мовець налаштований на таку поведінку (ді?), яка можлива за умов відкидання Бога, бо саме тоді можна знехтувати усім віковичним доробком людства, не шанувати жодних заповідей, адже немає Всевишнього і ніхто не пильнує за порядком на Землі. Він бере собі на допомогу авторитет Достоевського, мовляв, роби що хочеш.

Це не лише спотворення правди, а й культивування аморальності та злиденності духу. Персонажі роману Достоевського “Брати Карамазови” Дмитро, Іван та Олексій (Альоша) шукають сенс життя, знаючи, що вищим духовним авторитетом є Бог, саме він стримує безчестя чи аморалізм. Брати шукають правдиву життєву путь. Іван, – філософ, його бунтівна душа не хоче миритися з несправедливістю земного життя, йому важливо збагнути, чому Бог не втручається, не припиняє безчинства. Можливо, його нема? Тоді все зрозуміло!

Знаменно, що **такого твердження у романі нема!** Є роздуми, пошуки, є прагнення знайти для себе найважливіше – межі свободи поведінки у життєвих пошуках. Треба перечитати роман, щоб пересвідчитись у цьому. То слова одного з персонажів роману, то **не позиція Федора Михайловича Достоевського**, але в буденному обігу вони постали мовби його кредо. Чому? Тому

що невігластво практично стало нормою нашого життя. Хвилює питання: чому в пам'яті значної частини людей зберігається інформація спотворена, неправдива, і вони її зухвало тиражують? Гадаю, причина у тому *неповнолітті*, про яке свого часу писав І. Кант: лінощі і боягузтво сприяють тому, що людина перекладає на когось іншого обов'язок розв'язувати свої проблеми. Правдиву інформацію треба *здобувати, наполегливо працювати душею*, а неправдива поширюється швидко і не потребує інтелектуальної напруги.

Пам'ять – це не згадка про механічно накопичене надбаня минулих часів і людей, це постійне тривання (продовження), переживання *тепер* того, що було *колись* із іншими людьми і за інших обставин. Жива пам'ять – це *постійний діалог* із минулим, взятим частково, уривками, тому можливі розмаїті спотворення, адже *вихоплене з колишньої цілокупності* духовних реалій минулого *тепер може втратити* тодішній аспект хронотопу. Потрібна особлива ретельність і шанобливість при використанні набутого спадку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Щодо публікацій і досліджень обраної теми варто наголосити, що про хронотоп, пам'ять, культуру написано дуже багато, хоча не в тому аспекті, який обрано для цієї розвідки. Хронотоп вивчали філософи, культурологи, літературознавці та інші науковці, тому маємо різні точки зору. У науковому обігу слово “хронотоп” (від грець *χρόνος*, “час” і *τόπος*, “місце”) опинилося завдяки Ухтомському. Міркування Ухтомського свідчать про його прагнення визначити можливість застосування його принципу до різних рівнів буття – від утворення “душевних інтегралів у підсвідомій життєдіяльності людини” до інтегрального розуміння самого світу. “Ми живемо в хронотопі, і якщо існує інваріантна величина, то це інтервал у хронотопі, інтервал між подіями” [13, 80].

Ухтомський доводив, що “і траєкторія електрона в атомі, і траєкторія Землі стосовно сузір'я Геркулеса, і траєкторія білкової молекули в сірчаноокислому середовищі до перетворення її на вугілля, і траєкторія людини через події її життя до перетворен-

ня на газу та розчині – все це світові лінії, які наука має детермінувати [13, 184].

М.Бахтін створив науку про хронотоп у літературі. Для М.Бахтіна хронотоп – це істотний взаємозв'язок часових і просторових відносин. “Хронотоп у літературі має істотне жанрове значення. Можна прямо твердити, що жанр і жанрові різновиди визначаються саме хронотопом, причому в літературі провідним началом у хронотопі є саме час. Хронотоп як формально-змістова категорія визначає (великою мірою) і образ людини в літературі; цей образ завжди хронотопійний” [4, 56]. Утім, історичні хроніки також не позбавлені суб'єктивізму.

Пам'ять привертала увагу багатьох дослідників з давнини. Переконливі свідчення маємо в Діалогах Платона (для прикладу, “Теетет”), у працях Арістотеля, у “Сповіді” Августина Блаженного [1, 187] та інших мислителів Середньовіччя, а в новочасній інтелектуальній спадщині фактично всі не оминули цю проблему. У “Теететі” Сократ запитує: “если кто спросит, возможно ли, чтобы кто-то, что-то узнав и сохраняя это в памяти, не знал бы того самого, что помнит, в то самое мгновение, когда он помнит?” [10 (163d)]. А в діалозі “Філеб” Сократ каже: “Память, направленная на то же, на что направлены ощущения (pathēmata), и связанные с этими ощущениями впечатления (pathēma), кажутся мне как бы записывающимися в нашей душе соответствующие речи. И когда такое впечатление (pathēma) записывается правильно, то от этого у нас появляется истинное мнение и истинные речи; когда же этот наш писец сделает ложную запись, получают речи, противоположные истине” [10, (39a)]. Арістотель пише у трактаті “Про пам'ять і пригадування”: “Нельзя помнить будущего, ибо оно предмет мнения и предвидения (пожалуй, могла бы существовать даже наука, основанная на предвидении, каковой некоторые считают мантику); нет памяти и о настоящем, ибо оно постигается ощущением – мы ведь не познаем ощущением ни будущего, ни прошлого, но только настоящее. Память же есть память о прошлом” [2, 27]. Серед дослідників кінця ХХ ст. треба назвати передусім Ю.Лотмана, який дав ґрунтовну класифікацію пам'яті, а про писемність слушно твердив: “Писемність – це форма пам'яті. Подібно до того як індивідуальна свідомість має свої механізми

пам'яті, колективна свідомість, виявляючи потребу фіксувати дещо загальне для всього колективу, створює механізми колективної пам'яті. До них треба віднести і писемність. Але чи є писемність першою і, найголовніше, єдино можливою формою колективної пам'яті? Відповідь на це питання треба шукати, виходячи з уявлення про те, що вважається вартим для запам'ятовування, а це останнє залежить від структури та орієнтації цієї цивілізації” [8, 16]. Треба також згадати Моріса Хальбвакса [15], який увів до наукового обігу поняття колективної пам'яті, що була розвинута в теорії культурної пам'яті Яна Ассмана [3] та у програмі вивчення “місць пам'яті” П'єра Нора.

Гадаю, заслуговує на увагу теза про специфіку хронотопу і пам'яті не в описі якогось твору, де зображено людей у поданому фантазією митця світі, а безпосередньо у життєдіяльності, де у нерозривній взаємодії постають люди, створюючи культуру у темпорально-локальних обставинах.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Стаття спрямована на аналіз взаємозалежності специфіки хронотопу та збереження досвіду людського суспільства, що виявляється в розмаїтих варіантах матеріальної та духовної пам'яті, тобто невідривна від культури. Важливо з'ясувати, ***що з минулого*** становить цінність для сучасних поколінь, чому саме такі ціннісні орієнтири плекає конкретне покоління, на якій хвилі духовних поривів постає визнаний проводир і як трансформуються уявлення про ***нормальне – з гуманістичних засад*** – суспільство.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Поль Рікер до праці “Пам'ять. Історія. Забуття” подає ніби епіграфом такий абзац: “У бібліотеці одного монастиря в спеціальному приміщенні розташована розкішна скульптура, виконана в стилі бароко. Це двістий образ історії. На передньому плані – Кронос, крилатий бог. Це старий з короною на голові; лівою рукою він жадібно вчепився у величезну книгу, а правою прагне вирвати з неї сторінки. На задньому плані над ним нависає сама історія: суворий, пильний погляд; нога перекидає ріг достатку, з якого виливається дощ із золота і срібла, – ознака нестабільності; ліва рука зупиняє жест бога, тоді як права демонструє зняряд-

дя історії: книгу, каламар, стило” [11]. Все, що відбулося, записано в книгу пам'яті. Щоправда, збережене у каламарі чорнило – пізніше надбання, адже давні греки, писали на вкритій воском табличці спеціальною паличкою, яку називали *стило́*. Кронос може вирвати із пам'яті якісь сторінки, але *вони були записані*, тож історія пильнує за їх збереженням.

Хронотоп – це простір і час у їхній єдності, яка можлива лише в людській діяльності. Минулий час – це об'єктивні реалії і суб'єктивна складова тих людей, які жили раніше і залишили нам про себе пам'ять чи то в духовних формах міфів, переказів, казок, оповідей, пісень – тобто в різновидах фольклору, а згодом історичних досліджень, чи в матеріальних – речовинних – виявах матеріалізованої думки, опредметненої фізично. Хронотоп – це об'єктивна (природна) оболонка з чіткими, але рухливими межами, яка формується і триває в процесі діяльності людського суспільства, це немовби схоплений одномоментно фотокадр соціальної дійсності. Будь-який минулий час залишається в пам'яті нащадків через діяльність людей. Пам'ять по-різному зберігає все, що було,

Хронотоп, по суті, є іншою назвою культури. Ні соціального простору, ні соціального часу без людської діяльності не може бути. А будь-яка людська діяльність є проявом культури в тому чи тому варіанті. Ці слова належать різним семантичним полям, але є адекватними за наповненістю. Юрій Лотман слушно твердить, що культура є колективним інтелектом і колективною пам'яттю, це “надіндивідуальний механізм збереження і передачі деяких повідомлень (текстів) і вироблення нових... простір культури можна визначити як простір деякої загальної пам'яті, тобто простір, у межах якого якісь загальні тексти можуть зберігатися і бути актуалізованими”. Ця актуалізація здійснюється в межах якогось смислового інваріанта, на основі чого можна твердити, що “текст у контексті нової епохи зберігає, за всієї варіативності тлумачень, ідентичність самому собі. Отже, загальна для простору даної культури пам'ять забезпечується, по-перше, наявністю деяких константних текстів і, по-друге, або єдністю кодів, або їх інваріантністю, або безперервністю і закономірним характером їх трансформації” [9, 200].

Леся Українка у творі “Напис на руїні” зафіксувала важливий момент передачі нащадкам волі імператора: пам’ятайте, ось що я зробив.

А що він зробив? Був тираном, гнобив народ, знущався з нього, утім хотів, щоб його пам’ятали у віках. Але ім’я його стерлося на руїні,

І кожна статуя, колона, малювання,

Мережечка, різьба і навіть цегла

Незримими устами промовляє:

“Мене створив єгипетський народ

І тим навек своє імення вславив !”

[12, 312]

Пам’ять – це те, що завжди живить духовні потуги сучасників, у той чи той момент актуалізується людською сутністю із неосяжних обширів її особистого часопростору. Ким буде людина, якою вона постане в реальному вияві конкретного історично-особистісного моменту, значною мірою залежить від випадкових сполук атомів-елементів, наявних у його надрах, – у надрах конкретного історично-особистісного моменту. Що таке час? Що таке простір? Нарешті, що таке хронотоп? Чи можемо з’ясовувати ці категорії поза людською сутністю? Хто і як фіксує перебіг природних явищ поза людською діяльністю, поза інтелектом, загалом поза соціальністю? Чи це реально? Однозначна позитивна відповідь можлива лише в разі визнання богословських засад та їх непорушності: Бог створив світ і в світі діє Божа воля. Але світська наука, опираючись на процес пізнання природи і людини, базується на інших засадах і доводить, що лише свідомість людини, постаючи внаслідок тривалої еволюції тваринних предків людини під впливом соціального чинника, дає можливість пізнавати світ і карбувати знання про нього у створених нею ж (людиною) формах і засобах.

Що зберігає пам’ять? Мабуть, відповідь однозначна: абсолютно все, що створила діяльнісна людська сутність у матеріальному та духовному вияві. Але з часом із пам’яті щезає багато чого; це трапляється з різних причин: нащадки щось умисно відкидають як застаріле через незгоду, або актуальні проблеми витісняють *колись важливе*, або корисливість та аморальність певних верств торує дорогу до ситого корита,

нехтуючи позитивним із минулого, якщо воно не вигідне. Матеріальний вияв постає у речовинному та неречовинному варіантах, і перший зазнає згубного впливу часу, руйнується, зникає з довкілля. У спадок нащадкам залишається руїна, яка здатна багато що оповісти про минулі часи дослідникам – вдячним нащадкам (саме коли вони *вдячні* і ставляться до минулого шанобливо). Неречовинний варіант матеріального трансформується та актуалізується у подальшій суспільній практиці, є складовою соціальної цілокупності буття народу чи людства загалом. Отже, духовного вияву набуває як первинне духовне, так і первинне матеріальне, коли воно втрачає речовинність, але зберігає предметність.

Вельми цікаве питання про причини та обставини вживання тих чи тих слів, понять, фразеологізмів, слоганів, що масовано курсують у щоденній практиці. Часто це є виявом ницості духу та аморальності душі, уже згаданим невіглаством та брутальністю, недосконалістю почуттів. У романі Орвела “1984” описано граничне духовне зубожіння людей у цивілізованому суспільстві, зомбування їх, недопущення до їхньої пам’яті нічого з гуманістичним наповненням. Чи це можливо *в цивілізованому суспільстві*? Так, якщо під цим поняттям розуміти лише вдосконалення техніки і нищення духу.

Виходимо з того, що всім відомі поняття *соціальний час* та *соціальний простір*, але для чистоти аналізу нагадаємо основне: цей часопростір фіксує тривання діяльності соціуму в темпорально-локальній явленості.

У співвідношенні часу та оповіді наявна з’єднувальна ланка – пам’ять. З одного боку, пам’ять – це охоронниця часу: ми впевнені в тому, що дещо відбулось до того, як ми про це оповідаємо, саме тому, що ми про це згадуємо. З іншого боку, *пам’ять потребує мови як засобу вираження*, оповіді. Отже, пам’ять виконує функцію свідчення про події, що відбулися в часі, а оповідь дає можливість структурувати пам’ять. Тому виникає потреба створити феноменологію пам’яті, тобто опису того, що греки називали анамнесіс (anamnesis) – пригадування.

Пам’ять існує не лише в ментальному вияві: як культура постає в матеріальному та ідеальному (духовному) явленні, так і

пам'ять, безпосередньо належачи духовному, має своїм підґрунтям матеріальне.

Ю. Лотман пояснює, що доцільно вирізняти “пам'ять інформативну” і “пам'ять креативну (творчу)”. Перша – це механізми збереження наслідків якоїсь пізнавальної діяльності. Така пам'ять підкоряється закону хронології, вона міститься в одному часовому вимірі і розвивається в тому ж напрямі, що й перебіг часу. Творча пам'ять передусім пов'язана з мистецтвом, у якому оживають реалії та фантазії минулих років і подій. Чергування періодів “забуття – пригадування” виявляє актуалізацію одних текстів і “згасання” інших, які немовби переходять у потенцію [9, 104].

Поль Рікер зауважує не просто наявність особистої пам'яті, колективної пам'яті та історії як наукової дисципліни, що спирається на аналіз конкретних фактів і матеріалів, а їхній органічний зв'язок, нероздільну єдність. “Ми можемо говорити про правильну, справедливу пам'ять, тому що колективна пам'ять – це пам'ять про моральний обов'язок здійснити справедливість або допустити її втілення. Здійснюючи добрі чи погані вчинки, людина є не просто індивідом, який перебуває під тиском обставин, а мислячим суб'єктом, стикаючись із перешкодою, творить власну ідентичність. Індивідуальна та колективна пам'ять, яка сприяє формуванню особистої ідентичності, породжує проблему справедливої пам'яті. А поняття справедливої пам'яті набуває сенсу внаслідок зіставлення різних видів пам'яті. Наприклад, ХХ століття особливо обтяжене пам'яттю насильства і страждання, і цей досвід важко виразити адекватно. Одним із завдань історії є відкриття нових перспектив розгляду проблем і подій. Тоді як пам'яті властива зосередженість на собі самій, історії характерне прагнення розширювати сферу орієнтирів та оцінок. З плином часу можна об'єктивніше проаналізувати історичні події, політичні режими, діяльність суб'єктів історії. Історики не є ні суддями, ні моралістами. Мета історика – зрозуміти і пояснити. І тут треба міркувати діалектично про те, як бачать факти правники, історики і письменники. Нагадаємо слушну заувагу А.Я.Гуревича, що категорії часу і простору історики сприймають зазвичай лише як об'єктивні “форми існування матерії”. І не надають належної уваги тому, що “матерія” історії вельми специфічна, а категорії

простору і часу не можуть бути однозначно застосовані до природи і суспільства. “Ми часом не усвідомлюємо, що простір і час не лише існують об’єктивно, але й суб’єктивно переживаються та усвідомлюються людьми, причому в різних цивілізаціях та суспільствах, на різних стадіях суспільного розвитку, в різних верствах того самого суспільства і навіть окремими індивідами ці категорії сприймаються і вживаються неоднаково” [5, 116]. І оцінки подій з часом змінюються неминуче, саме тому, що час плине і по-новому висвітлює події під тиском нових об’єктивних реалій та суб’єктивних переживань. Колись давно Горацій радив одному поетові не поспішати публікувати свій твір, витримати його *дев’ять років*, у такий спосіб перевіряючи його цінність.

Ты же, прошу, ничего не пиши без воли Минервы:
Вот тебе главный совет. А ежели что и напишешь –
Прежде всего покажи знатоку – такому, как Меций,
Или отцу, или мне; а потом до девятого года
Эти стихи сохраняй про себя: в неизданной книге
Можно хоть всё зачеркнуть, а издашь –
и словца не поправишь [7, 393].

Написане під напливом емоцій може бути вельми важливим саме як рефлексія на якусь подію, факт чи звістку (інформацію) або явище, тому оцінювати це нащадкам (наступним поколінням) треба з урахуванням реалій конкретного чину.

Кант писав: “Освіта – це вихід людини із стану свого неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини. Неповноліття є нездатність користуватися своїм розсудком без керування з боку когось іншого. Неповноліття з власної вини – це таке, причина якого полягає не у відсутності розсудку, а в нестачі рішучості та мужності користуватися ним без керування з боку будь-кого іншого. Sapere aude! – май мужність користуватися власним розумом!” [6, 27].

Лінощі і боягузтво – ось причини того, що значна частина людей, яких природа вже давно звільнила від чужого керування (*naturaliter maiores*), все ще охоче залишаються на все життя неповнолітніми; і з тих же причин так легко інші привласнюють собі право бути їхніми опікунами. Адже так вигідно бути неповнолітнім! Якщо у мене є книжка, що думає за мене, якщо у мене

є духовний пастир, совість якого може замінити мою, і лікар, який приписує мені такий-то спосіб життя, і т.ін., то мені нема чого утруднювати себе [6, 28].

“Відчуття часу” не притаманне людині від народження, її просторові і часові поняття завжди визначені тією культурою, до якої вона належить. Сучасна людина вільно оперує цими поняттями і легко усвідомлює найвіддаленіше минуле, як і уявляє майбутнє, розробляє тактику і стратегію своєї діяльності саме тому, що суспільство має впорядковані часові системи високого гатунку. “Час і простір мисляться як абстракції, за допомогою яких лише й можлива побудова картини уніфікованого космосу, розробка ідеї єдиного закономірно-упорядкованого всесвіту. Ці категорії набули для нас автономного характеру, ними можна вільно оперувати, не посилаючись на певні події, безвідносно до них” [5, 68].

Слушно твердить Р.Фрумкіна, що “Процес ідентифікації та самоідентифікації особистості соціально зумовлений, але міра цієї зумовленості та її форми дефіновані психологічно і культурно. Спільність пам’яті конструюється як результат соціальних взаємодій; і <...> пам’ять може бути розмита і навіть стерта, якщо ті соціальні рамки, що могли б її підтримувати, виявляються з тих чи тих причин небажаними чи просто щезають” [14, 2].

Якою є людина конкретного суспільства – залежить передусім від норм суспільної взаємодії. Оповідь зберегла інформацію про давнього грека, який, занурений у свої наукові пошуки, абсолютно не переймався тим, що загарбник прийшов на його землю; грек відволікся від свого заняття – побудови кіл – лише тому, що йому хтось заступив сонце. Таке переказують і про Архімеда. Оповідей про смерть Архімеда існує безліч. Ось одна з них: у розпалі бою при облозі Сіракуз Архімед, фанатично відданий математиці, занурився у свої креслення, виводив кола просто на дорожньому піску. Повз нього у тій порі пробігав римський воїн і наступив на креслення. Обурений Архімед кинувся на нього, вигукнувши: “не руш моїх креслень (кіл)”. Римлянин зупинився і холоднокровно зарубав видатного грека мечем... Час накладає відбиток на людей, слова “героїчна епоха” можуть характеризувати різні стадії історичної генези. Але коли особистість має можливість усвідомлювати свою гідність і гото-

ва захищати її, відчуваючи духовну спорідненість із сучасниками, тоді вона здатна кинути будь-кому гнівне “не руш моїх кіл!” Суспільство буде потужним не тому, що має мудрого правителя, а тому, що складається з людей гідних, самовідданих і відповідальних.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Можна констатувати органічну злютованість пам'яті, хронотопу і культури. Час і простір стають єдністю саме у соціальних реаліях, а ці останні як вияв людської діяльності є культурою. У подальших пошуках планується детальніший аналіз-зіставлення актуальної пам'яті в розмаїтих зрізах хронотопу на прикладі представників різних соціальних верств, які осмислюють свою давню і недавню духовну спадщину, що дісталася їм із буремних зіткнень. Зокрема, бажано проаналізувати приклади пам'яті спотвореної і пам'яті вибіркової.

Література

1. Августин Аврелій. Сповідь. – К. : Основи, 2004. – 425 с.
2. Аристотель. О памяти и припоминании / Вопр. философии. 2004. № 7. – С 158 – 173.
3. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. М. : Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
4. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.
5. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М. : Искусство, 1990. – 396 с.
6. Кант И. Соч.; В 6-ти т. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6. – 744 с.
7. Квинт Гораций Флакк. Оды. Эподы. Сатиры. Послания. – М. : “Художественная литература”, 1970. – 370 с.
8. Лотман Ю.М. Несколько мыслей о типологии культур / Лотман Ю. М. Избранные статьи. Т. 1. – Таллин : Алесандра, 1992. – С. 102 – 109.
9. Лотман Ю.М. Память в культурологическом освещении / Лотман Ю.М. Избранные статьи. Т. 1. – Таллинн : Алесандра, 1992. – С. 200-202.
10. Платон. Собр. соч. в четырех томах. Т.2. – М. : Мысль, 1990. – 480 с.

11. Рикёр П. Память, история, забвение. – М. : Медиум, 2004. – 120 с.
12. Українка Леся. Напис на руїні / Зібрання творів у 12 тт. – К. : Наук. думка, 1975. – Т. 1. – С. 311 – 312.
13. Ухтомский А.А. Интуиция совести: Письма. Записные книжки. Заметки на полях. – СПб. : Б. и., 1996. – 528 с.
14. Фрумкина Ревекка. Актуальность Мориса Хальбвакса. / ПОЛИТ.РУ, 27 июля 2007.
15. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / Неприкосновенный запас, 2005, № 2 – 3 (40 – 41). С. 5 – 20.

Биленко Татьяна. Память в контексте хронотопа. Аргументируется тезис о диалектическом процессе функционирования человеческой памяти в ее материальной и духовной явленности, поскольку она никогда не может быть окаменевшей, несмотря на реальность вещественной окаменелости окружающей среды.

Ключевые слова: хронотоп, память, духовная память, вещественная явленность памяти, память и потребление.

Bilenko Tetyana. Memory in the context of chronotype. The thesis about the dialectical process of functioning human memory in its material and spiritual being has been grounded; memory can never be stony, no matter the reality is a petrified material environment.

Key words: memory, spiritual memory, substantial revealing of memory, memory and consummation.